

Els noms dels municipis de la Catalunya aragonesa

Autor(en): **Corominas, Joan**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Revue de linguistique romane**

Band (Jahr): **23 (1959)**

Heft 89-90

PDF erstellt am: **29.06.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-399237>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern. Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

ELS NOMS DELS MUNICIPIS DE LA CATALUNYA ARAGONESA

En el meu llibret *El que s'ha de saber de la llengua catalana* (Palma, 1954), al mateix temps que publicava un nomenclàtor ortogràfic dels ajuntaments de les altres terres de llengua catalana, m'abstenia de fer-ho amb els de la zona catalana atribuïda a les províncies d'Osca, Saragossa i Terol, per insuficiència dels estudis previs, i donava la promesa de fer-ho més endavant. Ha arribat l'hora de complir-la, ara que ja he acabat l'enquesta de l'*Onomasticon Cataloniae* en aquella regió.

Al mateix temps lliuro ací al públic els materials documentals antics i els orals moderns, així com un sumari dels estudis etimològics, que entre tots junts constitueixen les bases d'aquesta fixació ortogràfica i onomàstica. Faig constar ací que el meu nomenclàtor de les altres terres de llengua catalana es funda en cada cas en una documentació i uns estudis no menys abundants i detinguts que els d'aquesta franja de l'extrem Oest; àdhuc en certs casos, com és natural en regions més poblades, freqüentades i estudiades, aquestes bases prèvies eren, en aquelles altres regions, més copioses i segures. Això pot servir de rèplica a alguns que han criticat en detall certes grafies o formes adoptades en aquells nomenclàtors anteriors, que, amb la col·laboració de Pompeu Fabra, Josep M^a. de Casacuberta, M. Sanchis Guarner i F. de B. Moll sobretot, vaig anar publicant des de 1933. No solament no es va adoptar cap d'aquelles formes a la lleugera, com han insinuat alguns, sinó que en cada cas, partint de la meva documentació científica i la que hi aportaven aquells savis col·laboradors, es procedia a una discussió detinguda i serena, i sovint eren consultades moltes altres persones.

Pel que fa a les fonts d'on he tret les dades documentals antigues, solament les he indicades, a tall de mostra, en la més antiga de cada nom (llevat d'algun cas excepcionalment delicat, en què he cregut bo d'anar més enllà), mentre que les altres van només seguides de l'any a què corresponen. M'hauria estat fàcil de donar la font de totes i cada una d'elles.

Si no ho he fet ha estat per no abusar de l'hospitalitat que em pot donar una revista estrangera, i tenint en compte que tot això s'indicarà fins al darrer detall en l'*Onomasticon Cataloniae*.

Darrere l'epígraf *Pron[úncia i denominació] pop[ulars]* dono els noms amb què m'ha estat designat el poble per informants, generalment rústics, dels pobles de la rodalia; les xifres que segueixen cada variant indiquen el nombre d'informants que han donat cada una, quasi sempre a d'altres tants pobles diferents.

Sobre l'agrupació comarcal que proposo, observaré que té un caràcter de mer assaig, i que en l'estat de coses actual, en què la separació entre aquests pobles i els del Principat i el País Valencià, no solament té una forta realitat administrativa amb conseqüències econòmiques, sinó que encara conserva prestigi sobre la consciència de la gent, no he gosat acoblar en una mateixa comarca cap municipi de les províncies aragoneses amb els veïns del Principat i de València. No hi ha dubte que des del punt de vista geogràfic i lingüístic, i segons l'economia natural, hauria estat preferible de fer-ho en certs casos. Si un dia aquest obstacle desapareixia o s'afeblia, convindria probablement atribuir a la comarca dels Ports de Morella els ajuntaments d'Aiguaviva, La Ginebrosa, Torredarques, La Canyada de Beric, La Sorollera, La Torre de Vilella i fins potser La Codonyera, que ja no pertanyen a la conca hidrogràfica del Matarranya, i que ja presenten algunes afinitats amb Morella i el Maestrat, en el triple aspecte dialectal, humà i del paisatge; Maella, Favara, Nonasp i Faió podrien llavors agregar-se a la Ribera de l'Ebre. També convindria agrupar amb la comarca del Cinca els pobles de la Granja d'Escarp, Massalcoreig, Seròs, Aitona i Almacelles (avui atribuïts al Segrià), ajuntar Tragó de Noguera (avui dependent de Balaguer) amb la comarca de Tamarit (Llitera), i reconèixer l'existència d'una nova comarca o subcomarca, ben arrelada a la consciència popular amb el nom de La Terreta (també ha estat usat el de Noguerola), i integrada pels ajuntaments de Sopeira, Areny, Monesma i Castigaleu (segregats de l'Alta Ribagorça), els de Montanyana, Viacamp, Tolba i Lluçars (avui atribuïts a la Baixa Ribagorça), i els d'Espluga de Serra, Sapeira i part d'Eroles i de Sant Esteve de la Sarga (ara pertanyents al Pallars Jussà). L'lur centre natural és sens dubte Areny. Finalment les Valls de Boí i de Barravés, més el municipis del Pont de Suert, Malpàs i part de Viu i de Benés, en lloc de pertànyer al Pallars Jussà, passarien llavors a dependre de l'Alta Ribagorça.

En l'agrupació provisional que ara adopto, els límits provincials han

estat, doncs, respectats, sense altres retocs que acoblar els pobles catalans de la província de Saragossa (divisió sense el més lleu fonament històric, geogràfic ni humà), en part amb els de la província d'Osca, atribuint Mequinensa a la comarca del Cinca (a la desembocadura del qual es troba), i formant amb Faió, Nonasp, Favara i Maella, junt amb els de la província de Terol, la comarca del riu Matarranya, a les riberes del qual es troben tots aquells. La meua divisió correspon també, en forma aproximada a la dels partits judicials; només és que, ultra dividir en dues comarques el vast partit de Benavarri i reduir a una sola els pobles dels quatre partits del Sud (repartits oficialment, en forma molt arbitrària, entre Casp, Vall-de-roures, Alcanyís i Castellot, al qual no pertany altre poble català que Aiguaviva), cal tenir en compte que Baells, Calassanç i Estopanyà són pobles evidentment ribagorçans, sense relació amb la Llitera, i per tant s'imposava de fer-los dependre de Benavarri i no pas de Tamarit, al qual han estat atribuïts per l'administració en forma artificial.

Una altra observació general es refereix a la delimitació detallada de la zona catalana d'Aragó. El concepte popular exagera grosserament i en forma desorbitada el caràcter mixt dels dialectes que es parlen a la part oriental de les províncies aragoneses. Una dotzena de mots semblants als castellans no canvien gens el fet que a Mequinensa, Fraga, Calaceit o Areny es parla del més bell i més pur catalanesc del món : la gramàtica i la fonètica locals hi són del tipus català normal, i així s'esdevé a la gran majoria d'aquestes comarques; el vocabulari i la sintaxi són sovint més purs o més arcaics que en el català comú (recordem mots típics de la zona tals com *atényer*; *esfondrar-se*; *aidar*; *ço*; *prest*; *bell* per *algun*; *desvindre's* per *esdevenir-se*; l'ús vivíssim i popular de *tanmateix* en sentit adversatiu; etc.); els dialectalismes sovint consisteixen en un allunyament més radical del castellà, com en *podre* o *voldre* per *poder*, *voler*. Sens dubte és veritat que en una part de la zona (part molt més petita que l'altra), el català és ja d'un tipus menys pur; però àdhuc en aquesta zona, que podríem anomenar zona d'isoglosses, estrictament arribada a la frontera lingüística, on un parell de detalls fonètics o morfològics realment ja anuncien la proximitat del tipus castellà-aragonès, àdhuc allà una majoria aclaparadora dels trets gramaticals i fonètics continua essent catalaníssima. Per més que Sopeira, Peralta de la Sal o Aiguaviva, posem per cas, es trobin ja més enllà d'algunes poques isoglosses aragoneses (ζ castellana i *ie* secundari en uns casos, plurals en *-as* i apitxament en d'altres), el parlar d'aquests pobles en conjunt és fonament català : la base articulatòria ho és

absolutament a Aiguaviva, el lèxic catalanesc és ric i saborós a Sopeira i els habitants d'aquest poble sembla que s'escoltin en parlar i obliguin el foraster, ple de meravella, a aprendre dels seus llavis com d'una càtedra de catalanitat. Recíprocament és un punt de vista fals o superficial el del qui parla de castellà xampurrat de català referint-se a pobles lingüísticament aragonesos, com Esplucs, Fonz o Binéfar — es tracta merament de fenòmens de lèxic — i àdhuc a localitats del Nord, com Campo o Gistau, englobades ja per algunes isoglosses catalanes, el conjunt de la fonètica i gramàtica és tanmateix ben aragonès. La dificultat de definició es redueix a un nombre molt escàs de pobles, de parlar veritablement mixt.

Aquests són Benasc, amb algun poble immediat, i més al Sud Jusseu, Alins i algun altre; d'altra banda diversos pobles de la vall mitjana de l'Isàvena (Llaguarres, Güel, Merli i la rodalia de Roda), i més avall Aler, Calassanç, Açanui i Sant Esteve de Llitera. Com que la proporció dels trets catalans i aragonesos varia lleument dels uns als altres d'aquests pobles, és possible realment de fixar una frontera lingüística detallada, atribuint, com he fet, els primers al castellà i els del segon grup al català. Però cal reconèixer que dins aquesta zona autènticament mixta tota repartició entre els dos idiomes té alguna cosa de subjectiu o almenys discutible, i que tant el lingüista que volgués atribuir tota aquesta zona mixta al català com el que la posés sencera del costat aragonès, trobarien fàcilment raons per a argumentar en un sentit i en l'altre. Especialment seria molt fàcil de donar una base científica a una teoria que sostingués la catalanitat de Benasc. D'altra banda reconeguem que en el cas de Calassanç, Açanui, Aler (agregat de Benavarri) i àdhuc St. Esteve de Llitera, i no menys en el cas de Llaguarres i d'altres localitats de l'Isàvena — tots els quals he posat de la banda catalana — el nombre dels trets no catalans s'acosta de prop al 50 %. A desgrat de tot, crec poder assegurar que tot lingüista que disposés de documentació suficient i que examinés el problema sense passió, hauria d'acabar per coincidir amb mi. Únicament en el cas d'Alins de Llitera i d'algun llogaret entre l'Isàvena i l'Èssera (Noce llas, Renanué, els de la vall de Sant Feliu de la Múria i potser algun altre), que he posat de la banda aragonesa però que no he pogut visitar personalment i per als quals no disposem de dades recollides per cap dialectòleg, sinó solament per fills dels pobles veïns, és possible fins i tot que el meu judici sigui errat i que l'element català sigui allí tan o més fort que en els veïns Açanui, Calassanç i Cercuran. Tanmateix, després de la meva enquesta topònimica i dialectal de 1955-1957, que m'ha con-

duït a visitar personalment i escorcollar dialectalment 130 pobles i llogarets distribuïts de llarg a llarg de tota la Catalunya aragonesa, disposem ara de moltes més garanties que mai per a traçar en detall aquesta frontera lingüística.

Per acabar observem que és totalment infundada (llevat potser el cas d'algun poble escadusser com Binéfar, on altrament tampoc no és segura, i en tot cas no se n'ha donat una demostració satisfactòria) l'opinió vulgar segons la qual havia estat català a l'Edat Mitjana tot el territori a l'Est del Cinca i, pel que fa a les altes valls, més enllà i tot. Ben al contrari, la frontera actual sembla haver-se mantingut intacta durant molts segles. Pel que fa al detall dels fets lingüístics, si exceptuem alguns mots esparsos i poc importants, de la zona mixta, que naturalment han sofert castellanització, la proporció actual també ha restat en equilibri des de l'Edat Mitjana, i és al contrari el tipus català el que va fer un progrés important pels volts de l'any 1000, en eliminar el diftong *ie* i les vocals finals *-e* i *-o*, que fins aleshores se sentien a tota la zona de l'Isàvena i de l'alta Ribagorçana (almenys des de la línia Sopeira-Cornudella-Llaguarres cap al Nord, incloent-hi la vall de Boí i, pel que fa a *-e* i *-o*, fins i tot el Pallars Sobirà)¹. La idea d'un retrocés català no es basa en altre fonament seriós que l'ús purament **literari** de la nostra llengua durant l'Edat Mitjana a tot l'Alt Aragó, però ací es tracta d'un fenomen que solament afectava la llengua escrita i no s'estenia a l'ús oral. En aquest, l'estat de coses medieval era el mateix d'avui: català pur, a la conca de la Ribagorçana; aragonès, a l'Èssera i Alt Cinca; zona mixta o de transició, entremig. Zona aquesta cada vegada més estreta, a mesura que es va de Nord a Sud, fins a arribar al contacte brusc de les dues llengües des de Binéfar en avall².

1. Per a aquestes qüestions i d'altres referents al parlar medieval d'aquestes zones tal com ens el revela l'estudi de la Toponímia, vegeu el meu treball *La Toponymie hispanique pré-romane et la survivance du basque jusqu'au bas moyen âge : phénomènes de bilinguisme dans les Pyrénées centrales*, que apareix en les Actes del 6^e Congrès Internacional d'Onomàstica, Munic, 1958. Restaran encara inèdits altres materials dialectològics copiosos, a base dels quals tinc projectada una monografia *Passat i Present Dialectal de Ribagorça*, que voldria trobar temps per a redactar. Per a algunes qüestions relatives a l'altre costat de la frontera lingüística, vegeu la meua recensió dels *Documentos Lingüísticos del Alto Aragón* de Navarro Tomás, i del *Vidal Mayor* de Tilander, que apareixen en la *Nueva Revista de Filología Hispánica*, 1958-1959.

2. Des de la línia Serradui-Turbó cap al Nord torna a estrènyer-se la zona mixta, o més ben dit, la zona mixta de caràcter predominantment català, mentre que s'eixampla la zona mixta de caràcter més aragonès, constituïda per Benasc i pobles adjacents. De

Passo a l'enumeració i estudi de cada un dels noms, precedits de l'agrupació per comarques. He distingit entre la part del nom que es diu sempre, i la que només s'hi afegeix per diferenciar d'una homòfona la localitat de què es tracta, imprimint aquesta en cursiva.

MATARRANYA

Aiguaviva, Torredarques, La Ginebrosa, La Codonyera, La Torre de Vilella, La Canyada, Bellmunt, La Sorollera, Mont-roig, Fórnols, Pena-roja, Fondespatla, Ràfels, La Portellada, Vall-de-roures, Beseit, Lledó, Cretes, Arenys, Calaceit, La Torre del Comte, La Fresneda, Valljunquera, La Vall del Tormo, Massalió, Maella, Favara, Nonasp i Faió.

Quant a la capitalitat, es pot vacil·lar entre Vall-de-roures, Maella i Calaceit. La posició més cèntrica, les comunicacions millors i d'altres raons em semblen donar cert avantatge a Calaceit.

BAIX CINCA

Mequinensa, Torrent, Fraga, Saidí i Vilella.

Són molt pocs pobles envist els nombrosos del Matarranya i de l'Alta Ribagorça, però el nombre molt més gran d'habitants dels del Cinca com-

manera que al Nord d'aquesta línia es pot dir que ja no hi ha més pobles catalans de llenguatge mixt; només Abella, en el parlar del qual l'element aragonès és ja relativament feble. La meua enquesta ha conduït a descobrir que tres llogarets que es creien fins ara aragonesos, Sant Valeri, Perafita i Fades (a l'Oest de les Paüls), en realitat són catalans, i en forma quasi pura. Un aspecte que cal subratllar en aquesta zona mixta o fronterera, que hi dificulta extraordinàriament l'èxit de les enquestes, és que aquests pobles, no solament tenen un llenguatge mesclat, sinó que de més a més són realment bilingües o trilingües; allí tothom sap parlar i parla habitualment tres llenguatges: el català pur, el castellà i el dialecte mixt ribagorçà. Aquest no surt mai del cercle familiar o pobletà, els altres dos s'usen parlant amb la gent dels altres pobles ribagorçans i amb la de terres més allunyades, segons que siguin catalans o castellans de llengua; i ocasionalment els usen (sobretot algunes dones) àdhuc en l'ambient familiar. Alguns lingüistes han estat enganyats per aquest estat de coses, i han pres per purament catalans o purament aragonesos alguns d'aquests pobles en realitat mixts. Encara una altra complicació en aquests pobles: hi ha certes famílies que, ja *des d'antic*, usen un llenguatge més aragonès que el de la majoria; són les famílies d'« infançons » o semi-nobles locals, fins no fa gaire exemptes d'impostos. Un dels meus subjectes de Merli i el de Cercuran, que són infançons, van explicar-me *espontàniament* aquest estat de coses, sense parió a les altres comarques catalanes.

pensa aquesta diferència, amb escriu en la segona comparació. La capitalitat pertany evidentment a Fraga.

LLITERA

El Torricó, Albelda, Tamarit, Castellonroi, Valldellou, El Campell, Sant Esteve, Açanui, Peralta i Camporrells.

Centre natural : Tamarit.

BAIXA RIBAGORÇA

Baells, Estopanyà, Fet, Casserres, Gavasa, Calassanç, Pilzà, Purroi, Benavarri, Calladrons, Tolba, Lluçars, Viacamp i Lliterà, i Montanyana.

Centre natural : Benavarri.

ALTA RIBAGORÇA

Llaguarres, Lasquarri, Güel, Castigaleu, Monesma, Areny, Sopeira, Cornudella, Serradui, Sant Esteve del Mall, Roda, La Pobla de Roda, Merli, Torlarribera, Beranui, Calbera, Betesa, Sant Orenç, Bonansa, Espés, Les Paüls, Nerill, Montanui, Castanesa i Bono.

Els títols d'Areny i de Roda a la capitalitat estan força equilibrats, i no fóra fàcil de decidir-se si donéssim gran valor a les raons històriques; si no féssim tant de cas d'aquestes, s'imposaria la candidatura d'Areny, car avui la pobra Roda ja no compta gaire. Si se segregava la Terreta, amb Areny (acceptant el conjunt de canvis suggerits més amunt), desapareixeria aquesta competència, però llavors li sorgiria a Roda un altre competidor encara més fort, geogràficament i en l'aspecte econòmic, en el Pont de Suert.

*
* *

ELS NOMS

AÇANUI (Llitera), oficialment *Azanuy*. Poble de dialecte mixt, català de transició cap a l'aragonès. Encara que els dialectòlegs han acostumat a posar Açanui més aviat a l'altra banda de la frontera lingüística, el seu parlar és amb molt poca diferència el mateix de Sant Esteve de Llitera,

que sol considerar-se català, i els seus trets catalans són tan nombrosos com els de Calassanç, i més que els de Llaguarres i Jusseu, que la major part consideren catalans (en el darrer cas sense raó, crec). Formes catalanes típiques del parlar d'Açanui, que he estudiat detingudament en el poble mateix, són : *sis, set, vuit, nou, deu, culldre, ploure, veure, anar, res, mateix, bllat, molt, tindrem, puïam, va naixer, pa, muixó, saó, bona, foc, pot, roda, pedra, fel, mel, terra, ferri, cent, avui, fulla*; al costat, però, de formes aragoneses d'indiscutible antiguitat, com *maitino, puço, mèn voigo*, participis en *-au, -eu, -iu* (però amb caràcter adjectiu predominen *-at, -et, -it*, d'ací que el plural sigui sempre *-az, -ez, -iz*), i molts més, sense comptar els que en rigor podrien obeir a una castellanització recent, com *mano, vino*, etc., i d'altres que indiquen un parlar mixt ja antic, diferent alhora del català i de l'aragonès medieval, com *molto* o *disnar*.

Pron[úncia i denominació] pop[ulars] : Allí i a la rodalia, on es distingeix la *ss* de la *ç*, donant a aquesta el so de *ç* castellana, es pronuncia el nom del poble amb aquesta última (*ç*), però dient més aviat *şanuı* (6) que *aşanuı* (1). Dictat tòpic : *De Çanui hasta Déu ne fui !*

Docum[entació] ant[iga] : *Cenuy* 1279 (*Rationes Decimarum Hispaniae*, I, 114); *Canuy* 1280; *Zanuy* 1470, 1620.

Etim[ologia] : Pre-romana. Convertit en nom de persona, *Sanui* ha aconseguit gran difusió, i en part ha tornat a convertir-se de nou en nom de lloc, a Lleida, Àger (*Torres de Sanui*), Moror i altres pobles del Pallars. Com que en tots aquests, així com en la documentació antiga del nom del poble, i predominantment en la seva pronúncia popular moderna, el nom apareix sense *A-*, és probable que aquesta inicial sigui deguda a una aglutinació relativament moderna. Tanmateix, el caràcter espontani, tan català com castellà, d'aquest fenomen, l'arrelament considerable que ja ha obtingut en el nom del municipi, i també la dificultat pràctica que ofereix una *Ç* inicial i majúscula, ens ha de fer decantar per respectar aquesta aglutinació en la nostra grafia normalitzada. Però aquest caràcter postís de la *A-* em fa decantar per negar que pugui tractar-se d'un derivat del nom de persona *ATTIANUS*, com voldria Rohlfs, d'*ACCIENUS* o de res de semblant. Vegeu l'estudi de conjunt dels noms en *-ui* en l'article *Beranui*.

AIGUAVIVA DE BERGANTES (Matarranya); ofic. : *Aguaviva*. **Pron. pop.** *aigwaıba* (4), *aıgwaıba* (1), *agwaıba* (4), que és la que predomina en els pobles veïns a Aiguaviva; *aıgwabiıba* (2). Gentilici : *aigua-vivans* (*agwaıbans*, etc.).

Docum. ant. : *Aguabiva* segle XVI, en J. de Zurita, *RFE*, XXXIII, 64; on Sanchis Guarnier publica un estudi excel·lent del curiós dialecte d'aquest poble, català pur, si bé amb ç i z interdental i notables arcaïsmes. És un dels 4 únics municipis del Matarranya no citats encara en les *Rationes Decimarum* de 1279-1280, però crec que és per raons accidentals, car d'una banda el conscienciós Zurita assegura que ja va ésser reconquerit en el segle XII, per Alfons el Cast, i d'altra banda si bé l'aspecte de la població no és ni modern ni tampoc molt antic, avui és un poble gran i el seu arcaïtzant dialecte no reapareix exactament a cap dels pobles veïns.

Etim. : AQUA VIVA, nom que deu al·ludir, sigui a la font que brolla dins la mateixa vila i dóna nom a un dels seus carrers, sigui a les aigües dels rius Bergantes i Guadalop, usades per regar les hortes d'aquest poble, que en això es diferencia dels seus veïns, molt més secs, dels Ports de Morella, d'Aragó i també del veí poble comarcà, La Ginebrosa.

El determinatiu *de Bergantes*, tret del nom del riu que travessa el seu terme, l'introdueixo per diferenciar el nom d'aquest poble dels d'Aiguaviva de Gironès i Aiguaviva del Penedès. Reconec que no puc contestar en forma concloent el dubte, que exposaran alguns, de si *Bergantes* és una forma castellanitzada en lloc de **Bergants*. Fins i tot, això té aires d'ésser així i àdhuc pot ésser que sigui veritat, però també pot ésser per una mera aparença superficial, i així em decanto a creure-ho. No solament perquè els escriptors valencians escriuen unànimement *Bergantes*, tant els que ho fan en castellà però en to local i popular (com Sarthou Careres i E. Muga) com els que ho fan en català (com Carles Salvador i F. Mateu i Llopis). En l'ús viu del país no he sentit altra forma que *bergantes*, tant a Morella, com a Aiguaviva i a la Ginebrosa. Es veritat que els noms dels rius petits, sobretot en les zones frontereres, arriben, en forma castellanitzada, a penetrar més o menys en l'ús popular, i en algun d'aquests pobles van advertir-me que el nom popular del Bergantes era més aviat *el Riu Petit* (a diferència del Guadalop, en el qual desemboca aquell dins el terme de la Ginebrosa). Però el fet és que el curs del Bergantes es troba tot sencer en el domini lingüístic català (a diferència del que passa amb el Mesquí), i a la ciutat de Morella el seu nom s'ha pres ja des d'antic com una espècie de bandera local (un setmanari titulat *El Bergantes* s'hi publicava el segle passat). *Rivum de Vergantes* apareix ja en un text de 1250 (*Bol. de la Soc. Castellon. de Cult.*, XV, 116). Ha circulat molt la notícia que aquest riu portava el nom de *Brigantio* o *Brigantes* a l'època romana, i si bé no puc documentar-la en fonts de l'Antiguitat,

la crec certa, i suposo que s'ha de negar la localització que d'altres donen a aquest nom, sigui en el riu de la Sénia o a la Serra d'Espadà. Es tracta d'un nom cèltic molt estès (Gran Bretanya, Irlanda, Rètia, Alps provençals i Galícia), i és lícit de formular la hipòtesi que *Brigantes* fos el nom dels habitants celtas dels Ports de Morella, com és lògic, puix que *Brigantes* significava 'els qui viuen a les terres altes'; de fet era nom de sengles tribus britàniques i hibèrniques; ara bé, en el nom d'aquestes apareix sovint l'acusatiu cèltic *Brigantas*, i no és inversemblant de suposar que AD BRIGANTAS, a la nostra comarca, es convertiria en el nom d'una localitat i després en el del riu que hi passava o naixia. D'ací vindria el plural català en *-antes*.

ALBELDA (Llitera); ofic. : id. **Pron. pop.** : *albèlda*, (3), *lo bèlda* o *l bèlda* (3), *arbèlda* (1).

Docum. ant. : *Albella* 1148 (*Liber Feudorum Maior*, I, 169), 1151, 1165; *Albeuda* 1172; *Albella* 1173-1176, 1177, 1179, 1180-1181, 1199, segle XIII, *Albelda* 1212, 1236, 1280, fi segle XIII, etc.

Etim. : Àr. *al-bèlda* 'la ciutat' (cf. BDC XXIV, 70; Asín, *Contrib. a la Top. Ar.*, 47). És sabut que l'assimilació de *ld* en *l'l* és un fenomen freqüentíssim en el segle XII. La importància d'Albelda, d'acord amb aquest nom, havia estat molt gran a l'Edat Mitjana, com ho confirmen la freqüència del seu nom en les fonts de l'època i el paper de primer pla que fa en la reconquesta, com la fortalesa principal de què se serviren els comtes de Barcelona en front dels moros i del Rei d'Aragó, i al mateix temps per tal de posar a ratlla l'avenç cap al Sud dels altres comtats catalans (Urgell, Pallars i Ribagorça).

ARENYS DE NOGUERA (A. Ribagorça); ofic. : *Arén*. **Pron. pop.** : *arèy* (12).

Docum. ant. : *Arinio* 823 (R. d'Abadal, *Els Comtats de Pallars i Ribagorça*, nº 5), 867, 913, 954, 978, 979, etc.; *Aregno* 1055; *Arenn* 1165; *Areny* 1315, 1359, etc.

Etim. : Del cat. *areny* 'arenal, sorral' (ll. vg. *ARENĒUM), «por el campo de arena que se ve en la falda meridional de la roca» (la roca del castell d'Areny, en la falda de la qual s'edificà el poble) (Ramon Castel, *Mi Patria, Apuntes Geográficos e Históricos de Arén*, Lleida, 1923, p. 22). Prop d'aquest indret hi ha, en efecte, la partida encara dita avui *Las Arenas*.

ARENYS DE LLEDÓ (Matarranya); ofic. : *Aréns de Lledó*. **Pron. pop.** : *arèys* (4), *arèye* (2), *arèy de ledó* (4). Gentilici : *arenyols*.

Docum. ant. : *Arenys* 1279 (*Rationes Decimarum Hispaniae*, I, 167), *Areyns* 1280.

Etim. : Plural del mateix mot que en l'article anterior, per al·lusió als grans arenys que formen el llit del riu Algars, al peu del poble.

BAELLS (B. Ribagorça); ofic. : *Baëlls*. **Pron. pop.** : *baèls* (3), *bayèls* (1).

Docum. ant. : *Baells* 1103 (Sanahuja, *La Ciutat de Balaguer*, 26); *Badels* 1179, 1193.

Etim. : Al peu mateix de Baells passa un rierol dit *Riu de la Coma*. El nom *Baell*, *Baells*, és força freqüent en la toponímia catalana, i molt sovint es troba vora corrents d'aigua. Doncs, és versemblant que es tracti del ll. VADELLOS 'petits guals', diminutiu de VADUM. És de notar especialment que al peu del paratge dit *La Baella*, entre Claravalls i Berganui (terme d'Areny), es troba precisament l'indret, avui únic, pel qual es pot baixar d'un poble a l'altre, estant barrats els altres per grans ensulsiades, i en el qual és forçós, per tant, de passar el riu de Berganui : es tracta, doncs, d'un plural en -A del diminutiu de VADUM. *El Baell* és un riuet del terme de Bassella, que s'ha de travessar repetidament per anar d'Augern a La Salsa i Serenyana. És veritat que no tots els indrets dits així són prop de corrents d'aigua : p. ex. el poblet de la Vall de Ribes dit *Baell* és muntanya amunt, però fins allí i tot és possible que es tracti del gual d'un torrent.

BELLMUNT DE MESQUÍ (Matarranya); ofic. *Belmonte de Mezquín*. **Pron. pop.** : *belmún* (11), *belmún de meskın* (2). Gentilici : *bellmuntans*.

Docum. ant. : *Belmont* 1280 (*Rationes Decimarum Hisp.*, II, 108, 112).

Etim. : *BELLUS MONS*, al·ludint al vast domini de vista del tossal de Sant Josep, que cau sobre el poble, amb la seva ermita, famosa en els encontorns.

Mesquí és el nom del riuet que neix al peu de la Sorollera, passa per Bellmunt i és tributari del Guadalop. De l'ar. *miskín* 'pobre' : les seves aigües són d'una escassetat tan extrema, que a penes permeten de regar un parell d'horts; tanmateix no és tan sec com el Tastavins (de què parlaré a propòsit de Mont-roig). Més avall de la Codonyera, el Mesquí corre en terres de llengua castellana, ço que explica que avui localment s'hagi generalitzat la pronúncia castellana *meskın* (3) o *meskın* (2); altrament a Bellmunt van advertir-me que aquest nom no és popular localment i que popularment no se li dona altre nom que *El Riu*. Ja un document de 1209 cita el *portum de Mesquin* (Mz. Pidal, *Cid*, p. 865), que seria cap a la Sorollera, vora les fonts d'aquest riuet.

BENAVARRI (B. Ribagorça); ofic. *Benabarre*. **Pron. pop.** : *benabaři*

(15), *benabq̄re* (8); aquella pronúncia predomina encara més en la conversa que quan es tracta de donar el nom de la vila isoladament, que és la forma en què la major part d'aquests testimonis van ésser obtinguts. És lògic que sigui així en català, en què són úniques o han predominat les formes con *Isavarri*, *Llastarri*, *Lasquarri*, *Biscarri*, *Ovarri*, *Navarri*, *Esterri*, *Gerri*, *Algerri*, *Canturri*, *Asnurri*, etc. Gentilici : *benavarresos* (humorísticament *guineuers*; cast. *benabarrenses*).

Docum. ant. *Benavarre* 1063 (*Liber Feudorum Maior*, I, 155), 1067; *Benavarri* 1067; *Banabar* 1080; *Binabarri* 1082; *Benabar(re)* 1098; *Benavarr* c. 1095; *Benauarri* c. 1100; *Benabarre* 1122; *Benavar* 1199; *Benavarre* 1265; *Benavarri* 1653.

Etim. : Uns han cregut que sigui un nom posat pels reis de Navarra, amb el sentit de ' poble navarrès ', però és nom anterior a Sancho Ramírez (1063-94), i la intervenció de l'altre rei navarrès que dominà a Ribagorça, Sancho el Mayor († 1035), fou més aviat distant i poc efectiva. Mz. Pidal ha vacil·lat entre un compost del basc *barri* 'nou' (*RFE*, V, 245) i un híbrid aràbig-hispànic *Aben-Nabarr* 'fill del navarrès' (*Orig.*², p. 536), però això topa entre altres amb la dificultat que esperàriem més aviat *Aben-an-Nabarr*, i allò no explica la primera meitat del nom i està en contradicció amb el fet que aquest adjectiu té la forma *berri* en basc oriental i en la toponímia catalana, sense excepcions (*Isavarri* conté un suffix *-arr* i no *-barri*, cf. el nav. *Isaba*, i vegeu la meua conferència de Munic citada a la n. 1). D'altres pensen més aviat en el nom d'home àrab *Aben-Auar*, o sigui *Ibn-ʿAwâr*, però contra aquest val almenys la segona objecció que ha de fer-se a Mz. Pidal : que *Ibn* dona constantment *Vin-* en la toponímia catalana (*Vinaròs*, *Vinganya*, *Vinfaro*, *Vinfami*, *Vinatesa*, *Vincamet*, *Vimpeli*, *Vimbodi*, *Vinaixa*, *Vinebre*, *Vintibriga*, *Vintibudell*, etc.) i també en la d'Aragó (*Binaced*, *Vinaceite*, *Binéfar*, *Vinatea*...).

L'existència del nom de poble *Palacios de Benavar* a Castella (Mz. Pidal, *Orig.*, 200) i la de *Navarri* prop de Campo, suggereixen que *Benavarri* sigui realment un nom propi de persona, i es relacioni amb Navarra, però sols indirectament, per conducte d'un nom de persona tal com l'actual cognom *Navarro*. Ara bé *Benafarro* és el nom basc actual de l'anomenada Baixa-Navarra, que comprèn la Navarra francesa (Hazparren, St. Jean-Pied-de-Port, Cambo, etc.) i algunes valls de l'espanyola (Salazar, Aezkoa, Otxagabia) : mot compost amb el basc *be(e)* 'sòl, fons'; com que 'navarrès' és en basc actual *nafar(r)-a* i en basc antic *nabarr*, en basc antic 'baix-navarrès' es diria *benabarr*; i d'alguna persona que es digués així, de nom

propri o més aviat de malnom (àlias), pogué venir la denominació de la capital ribagorçana.

BERANUI (A. Ribagorça); ofic. : *Beranúy*. **Pron. pop.** : *beranuï* (5).

Docum. ant. : *Ueranoï* 929 (Abadal, *P. i R.*, n° 138); *Veranue* 936; *Berannue* 1067.

Etim. : Sobre l'origen dels noms en *-ui*, abans *-ōi*, han escrit sobretot Mz. Pidal (*RFE*, V, 243, 246), que hi veu una terminació basca afegida a noms comuns, i Rohlf's (*Arch. de Filol. Arag.*, IV, 136), que el mira com una terminació il·liria o lígur, pròpia dels Ilergetes, i afegida a noms propis de persona; jo he assenyalat fets (*Actes du 7^e Congr. Int. de Ling. Rom.*, 411) que revelen la seguretat de la interpretació d'aquell en un cert nombre de casos¹ i m'inclino a creure que, almenys en la majoria, la veritat deu estar més a la vora de la teoria de Mz. Pidal que de la de Rohlf's; admeto, però, la possibilitat i àdhuc la probabilitat que la interpretació d'aquest sigui bona en alguns casos : secundàriament aquesta terminació basca s'aplicaria a radicals no bascos, i entre ells a derivats formats amb noms de persona². En el cas present Rohlf's parteix d'un cogno-

1. L'etimologia que dono allí per a *Corroncui* i per al nom del gran pic dit a Durro *Lo Corronco* (*Lo Corrunco* en el vessant meridional), a saber basc *kunkurr* 'gep' (fr. *bosse*), ve corroborada pel nom de l'antic i conegut *Mas de Concurrèll*, en terme d'Espills, prop d'Areny, i al bell peu del tossal voluminós de Sant Cosme; les cases de l'antic poblet de *Corroncui*, com ho mostren llurs ruïnes quasi enteres encara, s'alçaven al peu mateix d'una prominència rocosa molt característica, en forma de bony o gep. A aquests casos tan clars s'ha d'afegir el de *Rallui* (agregat de Beranui), nom que antigament, i ja des del segle x, apareix en forma constant com a *Lorrui* (o *Lorruè*) i va certament amb el parlarès *Llorri*, basc *lorr* = cast. *acarreo, tierra*; la *-ll-* de la forma catalana, enfront de la castellana *Ralúy*, confirma que aquesta lateral havia estat abans la lletra inicial del mot. De fet, la situació de *Rallui* en una vall plena d'ensulsiades (fr. *éboulements de terres*), constitueix una altra prova d'aquesta etimologia; l'antic emplaçament del poble, encara conegut per tradició, va ésser cobert per una d'aquestes ensulsiades antigues, avui ja quasi del tot dissimulada per la vegetació.

2. Altres noms en *-ui*, que falten a la llista « completa » de Rohlf's : *Semenestui* (terme de Gavasa), *Bafallui* (t. de Puebla de Fontova), *Onestui* (t. d'Areny, doc. de 992), *Pedruï* (t. St. Esteve del Mall), *Parpallui* (t. Sant Orenç), *Fesquè* (t. St. Esteve del Mall), *Villargüé*, *Llarquè*, *Anyué* i *Batargüé* (t. les Paüls), *Navarquè* (t. Bonansa), *Cabarrui* i *Casternui* (ibid.), *Cambrenui* (t. Montanui), *Nestui* i *Malmarrui* (?) (t. Bono), *Fenerui* (t. Vilaller), *Navarui* (t. Malpàs), *Fonterbui* (t. Erta), *Tarnadui* (t. Benés), *Monevui* i *Marradui* (t. Viu de Llevata), *Cabui* i *Serenui* (t. Sarroca de Bellera), *Serbui* (t. Serradell), *Ballui* (t. Gulp de la Conca), *Bascui* (t. Eroles), *Sarrui* o *Serrui* (t. Espluga de Serra), *Dellui* (t. Barruera). En general aquests noms no es poden relacionar raonablement amb noms de per-

men llatí VERANUS, Mz. Pidal del nom comú VERANUS 'primaveral', sens dubte amb el sentit de 'pasturatge de primavera o principi d'estiu': és a dir un nom com el d'*Estives*, molt corrent a la toponímia ribagorçana. *Beranui* és un topònim que apareix repetidament en el Pallars: *Beranui* (dit avui més aviat *Brenui*) en el terme de Mont-ros; *Berani* (i avui *Braní*, però *Berenui* en docs. de 866 i 1033) en el de Rialb; *Bernui* (que segons Rohlf s seria *Ueranue* l'any 1052) en el d'Altron. És notable el fet que tots quatre noms es trobin precisament en el Pre-Pirineu i cap d'ells en el Pirineu pròpiament dit ni a les terres baixes (Conca de Tremp, Baixa Ribagorça, etc.); això em sembla recomanar fortament en aquest cas l'etimologia 'primaveral'; afegiré el testimoni d'un pastor de Rialb, que em contava com una vegada les ovelles se li van escapar totes soles cap a Braní, ço que sembla indicar un hàbit contret pels animals d'aquelles rodalies de pasturar en el terme d'aquest poble. D'altra banda costa de creure que un cognomen poc freqüent com VERANUS pogués haver donat quatre derivats toponímics diferents i tots a la mateixa zona.

BESEIT (Matarranya); ofic.: *Beceite*. Pron. pop.: *bezéit* (17). Gentilici: *beseitans*.

Docum. ant.: *Bezeit* 1280 (*Rationes Decim.*, II, 103), *Bezeyt* 1280 i segle XVI, *Betzeyt* (4 vegades, i *Betzeit* 2 vegades) 1341.

Etim.: Segurament aràbiga, però prefereixo no concretar-la definitivament. Podria venir de *beit Zeid* 'casa de Zeid', cosa que tindria l'avantatge d'explicar-nos la sibilant sonora (veg. el que dic de *Calaceit*) i la *tʃ* de les grafies de 1341. No es pot descartar, però, que tingui raó Asín (*Contrib. a la Top. Ár.*) en partir del nom de persona compost *Abū Zeid*, si bé això ens explica menys bé aquests dos detalls fonètics i la *e* de la pri-

sona ben coneguts, però sí molts d'ells, amb apel·latius ben corrents, pre-romans sobretot (*Navarrui*, *Navarqüé*, *Nestui*, *Cabarrui*, *Monevui*, *Anyué*, etc.), però també romànics (*Fenerui*, *Pedruí*, *Fonterbui*, i potser *Bafallui*, *Casternui*, *Cambrenui* i *Fesqüé*, car es tracta d'un barranc profund i per tant fosc). Dues excepcions són *Semenestui* (*SEBASTIANŌI ?) i *Onestui*, potser també *Serenui*, que podrien usar-se com a confirmació de la tesi de Rohlf s, a condició que reconeguem a aquesta un abast sols parcial; sigui en la forma indicada a dalt o bé concedint la possibilitat que es tracti de dos sufixos coincidents d'origen diferent, l'un basc i aplicat a antics apel·latius, l'altre pertanyent a una altra llengua i aplicat a noms de persona. Adhuc és possible que l'origen fos triple més que doble, car *Censui* (t. Salàs) apareix constantment en la forma *Cenzovi* en la documentació medieval (des de 923, Abadal, *P. i R.*, nº 134), i en un altre document del mateix any (nº 133) apareixen, prop de Gerri, un *Clarovís* i un *Lopovís*. És curiós que avui a Benasc -*ué* funciona com a sufix de noms comuns (*fartué* «tragón», Ferraz, p. 60).

mera síl·laba; en realitat hauria de tractar-se aleshores del genitiu *Abī Zeïd*; sembla haver-hi en efecte algun cas de topònim en *Be-* provinent de *Abī...* (ultra els dos que cita Asín, *Belcaide* i *Belemina*, l'etimologia dels quals no és ben segura); el nom de persona de què parteix Asín era indubtablement freqüent a l'occident musulmà, recordem entre altres *Abu Zeïd* emperador del Marroc (el nom del qual apareix escrit *Boçayt* i *Buçayt* en un document de 1359, *BABL*, IV, 289), i el nom de lloc *Buceite*, agregat de Jimena de la Frontera (prov. Cadis). D'altra banda segons una cita facilitada per Millàs i Vallicrosa a R. d'Abadal (*P. i R.*, 78) el Nouairí parla d'un capitost sarraí Said revoltat l'any 788 en una població que Millàs identifica amb Beseit. Caldria poder comprovar si aquesta identificació és segura, amb el context a la vista. Per desgràcia el llibre del Sr. Millàs és encara inèdit i el seu autor em diu que no trobant-se l'original al seu abast, solament pot dir-me que el topònim apareix en el Nouairí en la forma *بسات* (lectura insegura). De la cita d'Abadal ni es dedueix tan sols si es tracta del nom de persona aràbic *Sa'ïd* o de *Zaïd* (= *Zeïd*). Impossible, doncs, decidir per ara si aquest personatge pot ésser o no l'epònim de *Beseit*: cal esperar la publicació del llibre.

BETESA (A. Ribagorça); ofic.: íd. **Pron. pop.**: *betéza* (2), *betéza* (1), *betésa* (2, pobles de pronúncia apitxada).

Docum. ant.: *Bellasia* 918 (Abadal, *P. i R.*, nº 201), *Vellasia* 964, 966, *Bellasia* 967, 974, *Vellasia* 979, *Belasia* 981, *Vellasia* 987, *Betessa* 1055, *Betesa* 1056, 1249.

Etim.: Es tracta segurament del nom de persona llatí *ABELLASIUS*, ja documentat a l'Antiguitat (Schulze, *Zur Gesch. lat. Eigenn.*, 388, 152, 346) i usat encara a la Catalunya medieval: un *Belasio* esclau figura en un document de Cuixà de 942 (Abadal, *Eixalada*, p. 171); és probable que d'ací surtin també els noms occitans en -ACUM *Balezat* i *Balizac* (Skok, § 390). La identificació geogràfica del *Bellasia* del segle x amb el *Betesa* actual és absolutament segura (vegeu la demostració de Rubió i Lois en Abadal, *l. c.*, pp. *36-39). L'evolució fonètica de -LL- en -t- és sorprenent a primera vista, però es tracta del fenomen ben conegut del gascó i de l'aragonès del Sobrarbe, en el qual es produeix precisament entre vocals (*Mondicieto* MONTICELLUS, *bertubieto* VERTIBELLUM, *Baticielles* prop de Benasc VALLICELLAS, etc., vegeu Elcock, *De quelques affinités*, i l'index fonètic del meu *DCEC*). No és aquest l'únic tractament arcaic que havia sofert -LL- a la Ribagorça medieval: la toponímia ribagorçana ens proporciona exemples d'altres evolucions que recorden estranyament les gascones i

suditalianes del mateix fonema : -r- (els dos *Casterner* CASTELLUM NIGRUM, *Barruera* de *Varorzera* VALLEM URSARIAM, etimologies ampleament corroborades per la documentació medieval, i el primer cas no topa amb objeccions de pes) i -z- (*Vasimanya* i *Vasimaior* a Berganui VALLEM MAGNAM i VALLEM MAJOREM, però *Marimanya* en un poble veí; *Fontanyasa* FONTANÈLLA; *Sassieso* diminutiu en -ELLUM de *Sas*, tots dos a Cornudella; *Visalibons* VILLA LUPONIS a Torlarribera; i centenars d'exemples de -ieso, -iasa, a tota la zona de l'Isàvena, de l'Alta Ribagorçana i àdhuc de Cabdella). La semblança de *Betesa* amb *Batea* (Terra Alta) i amb *Balet* (Garrotxa i Ribes) és, doncs, purament accidental.

BONANSA (A. Ribagorça); ofic. : id. **Pron. pop.** : *bonansa* (11).

Docum. ant. : *Bonausa* (lleg. *Bonansa*) mitjan segle XII (*Liber Feud.*, I, 131); *Bonança* 1620 (i un Honorat P. de *Bonança* és ciutadà de València en el segle XVII).

Etim. : Potser es podria trobar alguna explicació semàntica que justificés una identificació amb el nom comú *bonança*, per més que la situació d'aquest poblet en els cims pirinencs i en un clima de gran rudesia no sembla pas afavorir aquesta idea. Més forta és encara l'objecció fundada en la -s- de la grafia del segle XII, època en què és ben segur que ç i s tenien pronunciació diferent, i més a Ribagorça; les grafies del segle XVII, en canvi, ja manquen d'autoritat. Convindria corroborar aquesta premissa trobant més documentació medieval i anotant la pronúncia d'altres pobles de l'Isàvena que encara avui distingeixin els dos fonemes, però des d'ara ja puc indicar que a Lasquarri i a Sant Esteve del Mall, on és constant la distinció, l'he sentit pronunciar amb s i no amb ç (= z castellana), i la grafia oficial amb -s- confirma que no existeix una pronúncia amb aquest so, amb i tot i tractar-se d'un poble conegut al lluny, per trobar-se en el pas del bestiar transhumant i per les muntanyes molt altes i vistents que formen el seu terme. Però essent així, quin pot ésser l'origen de la terminació -ansa? Potser el nom comú *ansa*, d'origen llatí, que en toponímia ha estat usat ocasionalment en el sentit de 'collada, pas de muntanyes': a la Vall d'Aran hi ha un coll molt conegut amb el nom d'*Era Ansa dera Caudèra* ('la nansa de la caldera'); cf. *Borda d'Anselles* a Casterner de les Olles. De fet Bonansa es troba precisament en la collada dita de les Tosses o de Sant Roc, entre els Tossals de Casternui i de Sobrefont, per on es passa de la Vall de Pegà a la de la Valira de Castanesa. Per allí tramunta la carrerada general o cabanera que utilitzen tots els ramats de Ribagorça i de les terres baixes de Lleida per traslladar-se al Pirineu en la

seva transhumància anyal : no fóra estrany que un indret així fos conegut per ' la bona collada '.

BONO (A. Ribagorça); ofic. : íd. **Pron. pop.** : *bòno* (6).

Docum. ant. : *Bònnobe* 978 (Serrano Sanz, *Not. hist. Cond. Ribag.*, 397), *Bòneu* 1620.

Etim. : L'evolució fonètica és semblant a la d'*Ordino* URDÍNABE, *Canillo* CANÍLLABE, *Ano* (vulgarisme per *Aneu*) ÁNABIS, etc. (vegeu la meua *Toponímia d'Andorra*, § 29, i *Estudis Rom.*, III, 217). I és probable que ací, com en aquests noms, tinguem el sufix basc *-be* 'sota'. Es tracta segurament del basc *buno*, *muno*, *muño* « colline », que ha donat el cat. pirinenc *bony* 'cim de forma aplanada o arrodonida' (veg. el meu treball citat, § 3). De fet els cims no escassegen en aquest terme municipal, al qual pertanyen les Muntanyes Maleïdes, i Bono està edificat precisament al peu d'un gran massís de figura arrodonida que, començant en el Pas del Mardà, assoleix la seva altitud màxima en el Tossal de les Volandretes. La semblança amb *Bonabé*, partida d'Alós de Gil, pot ésser casual (per a aquest vegeu l'arag. *bonavero* en el meu *DCEC*, s. v. *bueno*).

CALACEIT (Matarranya); ofic. : *Calaceite*. **Pron. pop.** : *kalasèit* (17). Gentilici : *calaceitans*.

Docum. ant. : *Calaxeyt* 1279 (*Rationes Decim.*, I, 167), 1280.

Etim. : Àr. *qal'a Zeid* 'castell de Zeid'. *Beseit*, els aragonesos *Vinaceite* i *Binaced*, i els cast. o port. *Villacet*, *Villaxeide*, semblen contenir el mateix nom de persona. En *BDC*, XXIV, 72, i a l'índex fonètic del *DCEC* recullo exemples de la *z*-aràbiga transcrita en romànic per la sorda *ç*; el diferent tractament en el cas de *Beseit* es pot explicar per la combinació africada de *bejt Zeid*. En els arabismes toponímics (com *Almacelles*) es va decidir respectar la grafia amb *ce* (però no amb *ç*) sempre que fos de tradició constant : tocaria doncs conservar-la ací i en casos com *Albocàcer*.

CALASSANÇ (B. Ribagorça); ofic. : *Calasanç*. **Pron. pop.** : *kalasáns* (4), *kalasáns* (3); així en els pobles que distingeixen la *z* castellana de la *s*).

Docum. ant. : *Chalasanç* 1063 (*Liber Feud.*, I, 55), *Calasancio* 1067, *Calasanç* 1100, 1102, *Calasanci* 1103, *Calasanç* c. 1110, 1116, 1151, *Calasanc* 1165, *-nz* 1173-1176, *Calasancio* 1197, *Calassanz* 1470.

Etim. : Es tracta d'un poble edificat entorn d'un castell fortíssim, encara subsistent dalt d'una penya inexpugnable, precisament en la zona on corregué el front moro-cristià durant segles. Es tracta, doncs, de l'àr. *qal'a* 'castell' més el nom de persona romànic *Sanç* (llatí *SANCTIUS*), que devia ésser el d'algun moro local hispànic, cf. el del famós *Ibn Llop*, reietó

de Saragossa, i d'altres noms híbrids de moros com *Avinfortunyols*, *Avinferri*, etc., que tant abunden a la zona Lleida-Barbastre. Mz. Pidal, *Top. Prerrom. Hisp.*, 58, relaciona amb *Calahorra*, *Calamonte*, *Calamocha*, *Calahuerna*; i en *Orig.* §§ 38. 3 i 97. 3, amb *Arasanç* (prop d'Aínsa, terme de Mediano; cf. *Arasán* entre Benasc i Castanesa), el qual vindria del ll. ARIS SANCTIS. Però aquest darrera etimologia és inversemblant per moltes raons (entre altres perquè hauria donat **Arsanç*), i es tractarà potser d'AREA SANCTII (passant par **Erasanç*); quant als 5 noms en *Cala-* és improbable que formin sèrie (*Calamocha* és de creure que sigui híbrid àrab-romànic com *Calassanç*) i no és probable que *Calassanç* contingui un CALA- pre-romà (de sentit i existència incerts) puix que *-sanç* és evidentment romànic i nom bastant modern. *Calassanç* és també nom d'una altura prop de Faió, però ací potser és nom de lloc secundari.

El parlar d'aquest poble és molt semblant al d'Açanui i les indicacions allí donades valen per a aquest en llur major part. La proporció dels elements catalans i aragonesos hi ve a ésser la mateixa. És, doncs, erroni considerar-lo de llengua castellana, com fa Mz. Pidal, *RFE*, III, 83. Caldria publicar un dia els materials dialectològics que hi vaig reunir sobre el terreny l'any 1956, car tampoc aquest poble no ha estat visitat per altres lingüistes.

CALBERA (A. Ribagorça); ofic. : *Calvera*. **Pron. pop.** : *kalbèra* (5), *kalbèra* (2).

Docum. ant. : *Calvaria* 865 (Serrano Sanz, *Not. Hist. Ribag.*, 134), *Calbera* 2n. quart segle x, *Calvaria* 947 (docs. en part suspectes), 969 (Abadal, *P. i. R.*, n° 206), *Calbera* 986, *Kalvaria* 990, *Chalvaria* 990, *Caluaría* c. 1000, *Caluera* c. 1100, *Chaluaría* 1124, *Calvera* 1620. Abunden els homònims : *Calvera* prop de Gerri 1164, *Calvera* prop de Poblet 1192 (i *Calveira* 1171), *La Calbera* serra a Irgo (Vall de Boí), *Calberola* prop d'Areny (*Kalvarola* 992).

Etim. : Del plural del llatí CALVARIUM 'muntanya pelada'. Però no hem de descartar la possibilitat que es tracti d'un derivat del pallarès *cauba* 'cau, balma', car prop de Viuet (terme de Llesp, a la baixa Vall de Baravés) hi ha un « covarxo » i roca de *la Calbera*.

CALLADRONES (B. Ribagorça); ofic. : *Caladrones*. **Pron. pop.** : *kaładróns* (12). La pronúncia amb *ll* palatal és unànime.

Docum. ant. : *Casaladrons* 1279 (*Rationes Decim.*, 191), *Caladrons* 1279, *Caladrones* 1620.

Etim. : La pronúncia amb *-ll-* obliga a separar de *Calassanç* i per tant

a retirar l'etimologia aràbiga que jo mateix havia suggerit, i que tampoc no explicaria el segon element (el nom de persona àr. *Hārūn* fóra inconciliable amb la -s i amb la desaparició de *ha-*). D'altra banda la forma de 1279 revela que ve del llatí CASA LATRONIS, amb el nom de persona *Ladrón*, típicament aragonès (recordem *Don Ladrón* a la Crònica de Jaume I, etc.), i la síncope de CASA que veiem en *Canadal*, etc. *Los Paladrons*, partida de Sorita (Baells), pot venir de PETRA LATRONIS (o bé de PADŪLE O PALUS LATRONIS), i d'ací es pot haver extret el singular secundari *Lo Paladró*, partida de Casserres del Castell.

EL CAMPELL (Llitera); ofic. : *Alcampel*. **Pron. pop.** : *lo kampèl* (2), *·l kampèl* (1), *kampèl* (2), *alkampèl*, *-èl* (4); aquests últims en part hauran d'analitzar-se també *al kampèl*, encara que no resulti clar del context.

Docum. ant. : No n'hi ha; manca en les *Rationes Decimarum*, en els índexs del *Liber Feudorum*, i en altres llistes més modernes. Encara que avui el Campell és un poble gran, va ésser un agregat de Tamarit fins al segle passat : se sol·licità la separació el 1785 i no s'obtingué fins a 1831 (Madoz).

Etim. : Del cat. *campell*, diminutiu de *camp*; la grafia oficial d'aspecte arabitzant és arbitrària, com en els casos del Torricó, el Far, el Coll, el Fou, etc. (escrits oficialment Alfar, Alcoll, Alfou).

CAMPORRELLS (Llitera); ofic. : *Camporrèlls*. **Pron. pop.** : *kampurèls* (7), *kamporèls* (2).

Docum. ant. : *Caboregs* 1063 (*Liber Feudorum*, I, 55), *Caborrels* 1067 (id., I, 59), *Camporrells* 1103 (Sanahuja, *C. de Balaguer*, 26), *Camporilii* 1162 (Kehr, *Papsturk.*, 377), *Camporrells* 1179 (id., 481), *Camporels* 1279, *Camporreels* 1279. D'altra banda en la documentació apareix un nom de persona que bé sembla venir d'aquest nom de lloc : *Berengarius de Campo Borrellus* o de *C. Borellius* 1165 (*Llibre Blanc de Santes Creus*, 118), *R. de Camp Borrel* 1176 (*Lib. Feud.*, II, 356), *Bernardus de Campo Borrels* 1180 (Kehr, *Papsturk.*, 496), *Guillelmus de Camporreels* 1195 (*Ll. Bl. de Stes. Creus*, 383), *Iacobo de Camporrellis* 1280 (*Rationes Decim.*, I, 211); « Camporells » era el nom d'una antiga família noble de Biosca (segons Reig i Vilardell, *Colecció de Monografies de Catalunya*, Bna. 1893, II, 322).

D'altra banda hi ha topònims homòfons : *Camporreels*, també dit *Camporrellets*, és un despoblat del terme d'Albesa (ja *Camporells* 1359); riu i estanys de *Camporreels* en el terme de Formiguera de Capcir (*Camporells* 965, *Camporreels* 1270); entre Monesma i Castigaleu hi ha la partida de *Camporrillo*.

Etim. : Primerament crec que es pot descartar la idea que el nom de persona sigui bàsicament diferent del nom de lloc. Les grafies de 1063 i 1067 proven que aquest també havia tingut *-b-* : indubtablement cal llegir-les com a *Ca[m]boregs* i *Ca[m]borrels* (per a la primera cf. els fets fonètics assenyalats s. v. *Betesa*, en relació amb el tipus gascó *casteg* = *castetch* CASTELLUM). Si la forma composta *Campo Borrels* solament està documentada en el nom de persona és segurament perquè en el nom de lloc ja s'havia perdut la tradició de la forma etimològica en el segle XI, i els documents es limiten a reproduir-ne la versió catalana unificada, mentre que la família havia conservat memòria, tradicionalment, de la forma primitiva i composta, i si bé ja estava ultrapassada feia temps pel llenguatge oral, els membres d'aquell llinatge insistien a usar aquella encara en el segle XII.

No crec, però, que es tracti d'un compost del nom de persona *Borrell*, car llavors no es comprendria la *-s* final. Serà una combinació de substantiu amb adjectiu : CAMPOS BURRELLOS 'camps vermells o roigs', amb el diminutiu de l'adjectiu de color BURRUS, diminutiu de matis atenuatiu que també va generalitzar-se en el cas de l'antropònim *Borrell* i en el roergat *bourrèl* « qui a des taches sur le museau ; qui a la figure sale » (*FEW*, I, 646; *REW*, 1416). El nom deu al·ludir al color dels camps plens de roselles que són característics d'aquesta part de la Llitera i del Segrià : el poble de Camporrells justament està voltat de camps de blat, i recordo que en visitar-lo va impressionar-me de veure com estaven entacats d'aquest paràsit; també recordo que en veure de lluny, per primera vegada, l'Alta Llitera, des de les Serres d'Àger, em va colpir el color entre verd i rogenc d'aquella plana, possiblement degut a la mateixa raó; amb tot i que en aquelles dues ocasions ni sospitava jo quina podia ésser l'etimologia de *Camporrells*.

L'evolució fonètica és ben comprensible : perduda la *-s* de CAMPOS per dissimilació, com sol passar en toponímia (*Claravalls*, *Casanoves*, *Pedralbes*, *Comaltes*, *Espinelves*, etc.) era natural que la *p* recolzada de CAMPOS, en entrar en contacte immediat amb la *b-*, l'ensordís.

LA CANYADA DE BERIC (Matarranya); ofic. : *La Cañada de Verich*.
Pron. pop : *la kaṇada* (5), *la kaṇa* (2), *la k. de berîê* (5), *la k. de berîk* (2).
Gentilici : *canyadins*.

Docum. ant. : *Canatam de Berix* 1209 (Mz. Pidal, *Cid*, p. 865); *Lacannada de Bierech* 1280; *Cannada de Bierech* 1280.

Etim. : Col·lectiu de *canya*, potser en el sentit castellà de 'vall d'un

torrent' (o simplement amb el valor col·lectiu per a plantes que té *-ada* en català occidental, *BDC*, XXIII, 270). Realment el poble està situat en una vall molt estreta i poc profunda. El determinatiu *Beric* és probable que vingui d'algun antic nom de persona, com el de *La Cañada de Benatandús*, poble castellà de la província de Terol. Sobre la terminació del nostre el dubte és gran. Sembla haver-hi relació amb el nom de *Coves de Berix* (1238) o de *Berig* (1403), que apareix en documents antics, i que segons alguns hauria estat el nom medieval del poble de la Serra d'En Galceran, en el Maestrat, però d'altres l'identifiquen amb el poble de la Serratella (veí de la Serra d'En G.), que porta el nom de *Serra de Bierach* el 1239, *Serra de Biarach* el 1512 (*Bol. Soc. Castellon. de Cult.*, XIV, 296-7; Huici, I, 277). En el cas de la Canyonada, avui predomina, com indico, la pronúncia de la *-ch* a la castellana. Sanchis Guarner em diu que no n'ha sentida d'altra. I podria tractar-se d'un nom com el de l'antic notari reial *Johannis Beraxensis* o *Berachensis*, també anomenat una vegada *Johannes de Berix*, el nom del qual figura en docs. de 1195, 1202, etc. (*Cartulari de Poblet*, p. 158, 255), per més que la forma d'aquest nom és incerta i, essent incompatibles els vocalismes *a* i *i*, és probable que hi hagi errada en l'un o en l'altre; d'altra banda no hi ha cap notícia que permeti de relacionar aquest personatge amb la nostra comarca. Però també es podria tractar d'una mutilació d'*Alberic* o bé d'un altre dels nombrosos noms de persona en *-ric*. La grafia *-ch* = *-k* havia estat usual a la Catalunya aragonesa, com ho és a totes les terres de la llengua (una partida molt coneguda de Valljunquera, que figura en mapes i escrits com a *Mirablanch*, es pronuncia localment *Birablanc*), però avui allà ha caigut en el més complet desús, tant en els cognoms com en tota mena de mots, de manera que en aquelles comarques és unànime la grafia de noms de família freqüents com *Albiac*, *Blanc*, *Pac*, *Llarc*, *Bosc*, etc., mentre que s'escriu *Roch* per *Roig*, *Escrich* per *Escrig*; però aquestes grafies amb *-ch* (= *-g*) i amb *-c* són de data recent. Es compendria, doncs, que la grafia *Berich*, tradicional en aquest nom des del segle XIII, pugui haver estat mal pronunciada, tenint en compte que l'ús d'aquest afegit no és popular: a Lledó, que no és pas tan lluny, ignoraven del tot l'existència d'un determinatiu en el nom d'aquest municipi, i a la Fresneda i d'altres, que encara són més a prop, van limitar-se a anomenar-me'l *la Canyonà*. I de fet, encara que ja minoritària, la pronúncia *berik* existeix. A La Canyonada mateix van indicar-me-la, espontàniament, si bé en forma vacil·lant i preferint l'altra. I en el poble immediat de la Torre de Vilella, l'informant, home ben popular, local,

sense lletra i ja d'edat, va dir *berik*, sense vacil·lacions. Que ho hagués fet per error un fill del País Valencià o del Principat, seria comprensible, però tractant-se d'aquesta zona, la pronúncia amb *-k* no pot ésser més que tradicional i antiga. D'altra banda, és veritat que la *-x* de la grafia de 1209 (i la de *Coves de Berix* de 1238), alternant amb la *-ch* (i àdhuc una vegada *-g*) de les altres grafies, sembla més aviat suggerir una pronúncia *-é*, de manera que en definitiva restem en dubte, mentre no es trobin clàries més inequívokes i abundants sobre la forma i l'etimologia d'aquest nom; de tota manera resta encara la possibilitat que *-x* representi un plural en *-cs*, car de tota manera les grafies en *-g* i *-ch* sempre es podran pronunciar amb oclusiva velar. I tinguem molt en compte que moltes d'aquestes grafies (en particular les dues de 1280) provenen de textos mal publicats, on pul·lulen les errades de lectura.

Sigui com vulgui tot això, és inacceptable l'etimologia que proposa Asín (*Contrib. Top. Ar.*) per al nom d'aquest poble, que ell anomena *Beric*, a saber àr. *أبارق* «tierras duras», fundant-se que hi ha a Orient 9 llocs que porten aquest nom aràbic. Però primerament, si bé es tracta d'un mot registrat amb aquest sentit en diccionaris de l'àrab clàssic, no hi ha cap testimoni que indiqui que es va usar en l'àrab viu d'Occident (manca en el Suplement de Dozy) i al contrari es pot sospitar que es tracti d'un manlleu local a algun altre idioma oriental, tenint en compte que aquesta arrel té en en àrab un sentit absolutament inconnex, mentre que aplicada a l'agricultura sembla ésser d'origen nabateu (vegeu Dozy); sobretot el mot *'abâriq* en qüestió s'accentua a la *a* i no hi ha cap raó perquè es pogués traslladar l'accent.

CASSERRES DEL CASTELL (B. Ribagorça); ofic. : *Caserras* (del *Castillo*). **Pron. pop.** : *kasères* (4), *kasèris* (1), *kaséres* (1).

Docum. ant. : *Casterras* 1063 (*Liber Feudorum*, I, 55), *Castro Serras* 1067, *Castro Serris* 1067, 1072, *Castserres* 1076, *Castserras* 1094, 1095, *Castris Serris* 1130, 1131, *Castro Serris* 1162, *Chasseres* 1183, *Caseris* 1279, *Catserres in Rippacurcia* 1279, *Caserres in Ripacurcia* 1280.

Hi ha dos importants homòfons : l'antic monestir de Sant Pere de Casserres, entre Sau i Roda, que domina l'entrada del Ter en les Guilleries, i el poble i antic castell de Casserres en el Berguedà (ja *Castaserram* a primers del segle IX, amb referència a fets de 798, en la *Vita Hludovici* de l'Astrònom; *kastro Serras* 923, etc.). En tots tres casos *Casserres* era a l'Edat Mitjana el nom d'un castell famós; de cada un d'ells resten encara importants ruïnes.

Etim. : Per a comprendre la composició del nom, hem de suposar que començà per ésser el de les tres importants serres on aquestes localitats estan edificades, i que d'elles passà a la localitat i al castell adjacents. Del ll. CASTRI SERRAS 'les serres del castell', on SERRA és el nom llatí de l'instrument, usat en la coneguda metàfora orogràfica. Perduda aviat, per dissimilació, la primera R, la contracció en *Castserres*, i després *Casserres*, és normal. Possible també, però més atrevit, fóra de suposar que en CASTRUM SERRAE 'el castell de la Serra', el genitiu va ésser pres per un plural i canviat bàrbarament en CASTRUM SERRAS.

CASTANESA (A. Ribagorça); ofic. : íd. **Pron. pop.** : *kastanéza* (4); *-é̃sa* (1); *-é̃sa* (2) (llocs de parlar apitxat).

Docum. ant. : *Castanessa* 927 (Serrano, *Not. Hist. Ribag.*, 220, falsificació, però molt antiga), *Castanesa* 1015 (ibid. 436), 1023, 1136, segle XII, *Castanessa* 1620.

Etim. : La terminació *-esa* entra en la formació d'un conjunt de noms pre-romans escampats per tot Catalunya (*Manresa*, *Artesa*, *Albesa*, *Olesa*, *Ardesa*, *Muntesa*, *Utxesa*; potser *Olivesa* a Andorra; segurament *Súria*, que era antigament *Soresa*). MENTESA (*Muntesa*?) i alguna altra forma documentada amb *e* des de l'Antiguitat semblaria oposar-se a partir d'una base cèltica *-ISIA*, amb tot i que el radical d'alguns d'aquests noms, d'aire indoeuropeu (*Albesa*, *Utxesa*, *Ardesa*, *Manresa*, etc.), invitaria a fer-ho. Així i tot, la qüestió no està resolta ben bé. La semblança del radical de *Castanessa* amb el greco-llatí CASTĀNUS 'castanyer' és tant més temptadora que l'altitud considerable de Castanessa correspon bastant a la dels paratges més adequats per al conreu d'aquest arbre. El caràcter greco-llatí de l'arrel no està forçosament en contradicció amb l'origen pre-romà suposat per al sufix, car essent el castanyer un arbre importat d'Orient, les llengües indoeuropees d'Occident (germànic, itàlic, etc.) hagueren de manllevar el seu nom grec, i s'ha suposat que *CASSĀNUS, que presenta l'evolució gàl·lica normal del grup *st*, sigui també el resultat d'aquest mateix manlleu en cèltic, per bé que en aquesta família el mot passà després a designar el roure. El fet és, però, que avui no hi ha cap castanyer en tot el terme de Castanesa, però sí que hi ha moltíssims roures. Aquest fet debilita bastant la suposada connexió amb CASTANUS (si doncs no és a base de la suposició, enterament hipotètica, que la variant amb *-st-* també es vagi usar com a nom del roure). Sigui com sigui, sembla que *Castanessa* no té un origen paral·lel al del pròxim *Betesa*, car si bé és conegut un nom de persona llatí *Castenus*, no hi ha enlloc testimonis d'un derivat d'aquest en

-*asius*. Cf. *Lo Castanàs*, partideta immediata a Aulet (terme de Sant Orenç).

CASTELLONROI (Llitera); ofic. : *Castillonroy*. **Pron. pop.** *kastelōn-rōi* (6, generalment amb un altre accent a la *e*), *kastelanrōi* (1), *kastilonrōi* (4), *kastelrōi* o *kastelrōé* (1).

Docum. ant. : No n'hi ha. Manca a les *Rationes Decimarum* de 1279-80, i en els índexs de les diverses col·leccions documentals. Ha d'ésser, doncs, població moderna, si bé ignoro des de quan se li donà caràcter de parròquia i municipi independent.

Etim. : Forma dialectal corresponent a *Castelló Roig*. De fet el penyal que domina el poble té unes grans gaies de color roig pujat, més aviat vermell, que criden l'atenció des de lluny. S'hi veuen ruïnes d'un castell, que degué ésser petit puix que no figura en la documentació (d'ací el diminutiu *castelló*). La conservació de la *-n* etimològica en cas de proclisi és molt freqüent a la toponímia ribagorçana. A la Terreta hi ha una partida dita *Morronroi*, que conté *morro* 'roca, morro', nom genèric molt corrent a la toponímia menor d'allà.

CASTIGALEU (A. Ribagorça); ofic. : id. **Pron. pop.** : *kastigalèu* (5), *-lèu* (1).

Docum. ant. : *Castelgalef* (3 vegades), *-galef* (1 veg.), 1279 (*Rationes Decim.*, I, 115), *Castelgaleff* 1280, *Castigaleu* 1620.

Etim. : La forma antiga recorda *Margalef*, nom d'un poble al peu del Montsant, i d'un despoblat entre Lleida i Juneda, que vénen probablement de l'àr. *marǧ Halléf* 'marjal o aiguamoll de Khallef', nom de persona encara usual a Algèria (Llista onomàstica del *Gouvernement Général d'Algérie*). Ací tenim sens dubte el mateix nom de persona però combinat amb elll. CASTELLUM. *Castell* palatalitzà la *e* en *castil(l)*-i després eliminà la *-l*. Cas igual en el nom de *Castissent*, no gaire llunyà, que els documents antics anomenen *Castellum Sanctum* i Ibn Adarí li diu *kaštel šent* : aquest ve probablement de CASTELLUM SANCTI, 'castell de Sanctius o Sanç'. És falsa l'etimologia que proposa Bertoldi (*BSL*, XXXII, 129 ss.) per a *Castigaleu* : basc (*g*)*astigar* 'auró' (entre altres raons perquè un sufix *-eu* en català fóra inexplicable).

LA CODONYERA (Matarranya); ofic. : *La Codoñera*. **Pron. pop.** : *la kodoñera* (8), *la koñera* (1). Gentilici : *codonyerans*.

Docum. ant. : *Codoynera* 1280 (*Rationes Decim.*, II, 113), *Codoynero* 1280.

Etim. : Derivat de *codony*, natural en aquestes terres on els fruiterars són abundants i esponerosos.

CORNUDELLA DE VALIRA (A. Ribagorça); ofic. : *Cornudella* (*de Baliera*). **Pron. pop.** : *la ribèra de kornudèla* (5). Cornudella no és el nom de cap entitat de població sinó de tota una vall, on hi ha molts llogarets i alguns poblets disseminats. L'alcalde, que vaig visitar en el llogaret de Sas, em digué : « *Cornudella* és el nom tradicional; *Baliera* és un afegit de fa pocs anys : diuen que és el nom del riu, però nosaltres no l'usem ». Ells, del riu, en diuen *Barranc de Puimolar* (nom d'un dels llogarets) o simplement *los Barrancs*; a Sopeira i a Areny l'anomenen *Barranc de Sobrecastell*, si bé en el darrer poble també coneixen el nom de *Baliera*, però entre ells no l'usen; allí mateix, preguntat un dels informants si els vells no n'havien dit *Valira*, no va negar-ho ni ho va confirmar rotundament; l'altre, capellà que havia estudiat a la Seu d'Urgell (bisbat del qual Areny depenia), i sap que Valira és el riu d'allà, va negar que aquest nom pugui aplicar-se al d'Areny.

Docum. ant. : *Cornutella* 968 (Abadal, *P. i R.*, n° 203, cf. p. *42-43), 974, *Curnetella* 977, *Cornutella* 995, 996, segle x, *Curnudela* 1055, *Cornudella* 1056, 1620. Hi ha diversos homòfons, el més conegut *Cornudella de Montsant* (*gradus Cornudelle* ja en un doc. medieval, que crec del segle XIII), i un altre en el terme de Sant Jaume dels Domenys. De més a més *Cornutellas* en un doc. asturià de 907, referent al territori de Zamora, *Cornudiellos* en un de lleonès de 1236, *Cornudilla* a Burgos (*Cornudiela* 1206) i un *Cournudère* gascó en el districte de Saint-Girons.

Etim. : D'acord amb la grafia de 977, es tracta d'una assimilació (amb etimologia popular) d'un diminutiu de CORNËTA, plural del col·lectiu de CORNUS 'corner', arbust que creix abundantment a totes aquestes terres, i que és freqüent a Ribagorça (avui dit allí *curnyé*, i el fruit *curnyes*).

Pel que fa al riu, usat com a determinatiu, trobem antigament, com a nom de la Valira de Cornudella : *flumen Balera* 894 (Abadal, *P. i R.* n° 89), *Balira* 900, *Valeria* 910, *valle Valeria* 926, *loco qui dicitur Valira* (3 vegades) 927. Hi ha diversos homòfons; molt a prop, el riu de Castanesa, també afluent de la Ribagorçana, a la qual desemboca poc més amunt del Pont de Suert, també anomenat en castellà *Baliera* (però Serrano y Sanz li diu *Balira* : *Noticias Hist. del Condado de Ribag.*, 221), antigament : *estiva de Baliera* falsificació antiga atribuïda a 747, *Valeria* 1036, *portellum de Valeria* 1044, *Valeria* 1045, *Baliram* primera meitat segle XII, *Ualeira* 1136. Tampoc aquest nom no és popular avui : en el país se'n deia fins ara *l'Aigüeta de Castanesa* o *Barranc de Noals*. El més conegut és la *Valira* d'Andorra i de la Seu : *flumen Valeriae* 964, *flumen Valeria* 1007,

Valeria 1058. I a Cerdanya la *Valira* o ribera de Das, que desemboca en el Segre prop de Sanavastre, i ja és anomenat així l'any 1069 (d'ací el nom del veïnat de la Valira, agregat de Das). Finalment n'hi ha encara un cinquè, car el riuet que baixa cap a Avellanos, al nord-est de Malpàs, a la vora esquerra de l'alta Ribagorçana, s'anomena la *Valiri*, forma resultant d'una assimilació vocàlica que és normal en la toponímia d'aquesta zona (veg. la meua citada conferència de Munic, § 22).

Balari i jo ens hem declarat d'acord amb l'explicació tradicional, que veu en aquest nom de riu el nom llatí de dona VALĒRIA, ço que és normal fonèticament, puix que la E era breu, i per tant explica tant la variant aragonesa *Valiera* com la catalana *Valira*. Hi ha qui s'hi oposa perquè, diu, no s'explica que un riu dugui un nom de persona; però és un fet freqüentíssim i indiscutible a Catalunya: *Francoli*, *Gaià* (GALLIANUS) *Rigard*, *Ges*, *Ricardell*, *Gisclareny*, *Freser* (FRIDARI) i molts més, àdhuc potser *Fluvià* (FULVIANUS). Com es veu, es tracta de noms de rius petits, sens dubte anomenats segons el d'una població o partida pròxima, que per la seva banda prengué el nom d'un antic posseïdor. La Valira d'Andorra neix en els pasturatges d'Envalira, nom provinent d'IN(FUNDO) VALERIAE; d'ací després el nom del riu. Res no impedeix absolutament d'admetre una cosa semblant en el cas dels seus homòfons. Però cal reconèixer que el Sr. Ramon d'Abadal té una aparença de raó en dir-me que seria una casualitat increïble que cinc riuets pirinencs diferents vagin pendre nom d'una propietària dita Valèria totes cinc vegades; per això ell sospita que es tracti d'un nom pre-romà que significaria de per si 'riu'.⁷

Tanmateix la coincidència de la terminació catalana *-ira* amb l'aragonesa *-iera*, corroborada per les formes medievals, prova que la terminació ha de venir de -ĒRIA, d'una manera fatal, i que per tant la base fonètica indiscutible és VALĒRIA, amb E i I breus, exactament com el nom de persona, siguin quins siguin el significat i procedència d'aquesta base. Replico, doncs, al Sr. Abadal que encara fóra una casualitat més increïble, en un mot d'estructura tan llarga i especial, que aquest mot pre-romà coincidís per una casualitat amb el nom de persona llatí d'una manera tan precisa i tan perfecta en tots els seus detalls.

Potser, però, hi ha una manera d'escapar d'aquest dilema d'inversemblances. Probablement cap sant no hi ha tan venerat en tota la regió pirinenca dels dos vessants com Sant Valeri (cast. *Valero*, fr. *Vallier*), el famós bisbe de Saragossa que visqué a finals del segle III i primers del IV. Batejar els infants amb aquest nom encara és popularíssim i degué ésser-ho més

en l'època arcaica. Això explica tota la coincidència : que hi hagi moltes propietats de Peres i de Joans no sorprèn ningú, i en l'època visigòtica els Valeris no devien ésser menys freqüents : la cosa s'hauria conservat en els Pirineus i no a d'altres bandes perquè els Pirineus són la ciutadella de tots els arcaïsmes. El nom, masculí o femení, s'aplicà adjectivament al riu contigu, d'on AMNIS VALERIA 'riu de Valerius (o de Valeria, indiferentment)'; car AMNIS és femení a la baixa època (d'ací el diminutiu AMNICULA, després *AMNÜCÜLA, d'on el nom de l'*Anoia*). I que això no passava pas solament amb els noms del rius ens ho prova almenys el nom del *Mont Vallier* o *Mont Valeri*, al capdamunt de la Vall d'Àneu (o el *Mont de Sant Valero*, partida del terme de Fraga, etc.).

D'altra banda pot haver-hi una explicació encara més satisfactòria. Sant Valeri era invocat pels pagesos, sobretot, com ho fan amb tots els sants, contra la secada, la calamitat que més els preocupa. Ara bé notem un detall molt característic : en tots cinc casos la Valira és un riu petit, però que a diferència d'altres veïns, porta sempre aigua, àdhuc quan l'eixut és més rigorós. L'AMNIS VALERIA era, doncs, un corrent d'aigua posat sota la protecció de Sant Valeri ; el nom l'hi pogueren posar sense relació amb cap propietat, a tall de patronatge d'aquests corrents d'aigua preciosos, que mai no s'eixuguen, i per tant protegits pel sant. Essent així seria el nom dels pasturatges d'Envalira i del veïnat de la Valira i de l'estiva i el portell de Valira el que vindria del riu i no a l'inrevés, com s'hauria pogut admetre amb l'altra explicació. Em decanto actualment per aquesta última.

Encara que no tingui testimonis clars de l'ús actual de la forma *Valira* en el cas de la de Cornudella, n'hi ha d'antics, i essent indiscutiblement aquesta la forma catalana, no vacil·lo a adoptar-la en la nostra nomenclatura.

CRETES (Matarranya) ; ofic. : *Cretas*. **Pron. pop.** : *kerêtes* (9), *karêtes* (3), *krêtes* (3). Gentilici : *cretans* (*quer-*).

Docum. ant. : *Cretes* 1280 (*Rationes Decim.*, I, 166, 167).

Etim. : Del llatí CREP(i)TAS 'clivellades, partides', que com en castellà (*grietas*) degué pendre el sentit de 'esquerdes a terra' (cat. dial. *crétua*, derivat de **creta*). El fenomen és freqüent en aquestes terres seques del Matarranya, i pot estar en relació amb les moltes ensulsiades que de fet es registren en el terme de Cretes (« roques *solsides* » en diuen ells) ; hi ha també allí un *Barranc* i *Font del Trenc* (allunyats del traçat del ferrocarril i sense relació amb aquest). Però també es podria tractar d'un representant mossàrab de CRETAS 'gredes, argiles'.

ESPÉS (A. Ribagorça); ofic. : íd. **Pron. pop.** : *espés* (3).

Docum. ant. : *Aspes* 1218 (Serrano, *Not. Hist. Ribag.* 269); *P. d'Espes*, canonge de Roda, 1279; *don Ramon d'Espes* 1470 (Ribagorça); *Espés de Sus* i *Espés de Ius y su castillo* 1620.

Etim. : Si la *A-* de 1218 és secundària, i res més fàcil, serà l'adjectiu *espés*, substantivat en el sentit de 'bosquet, espessura'. Això es diu *una espessa* a les Garrigues i Baix Segre (terme genèric, i en molts noms propis, l'*Espessa Balaguera* entre Almatret i la Granja, etc.), i en fr. ant. *espoisse* (*SPISSIA), *L'Espesso* és nom d'un barranc i partida del terme de Güel. El substantiu en qüestió és, en efecte, usual amb el sentit indicat a la nostra comarca : he sentit *un espés* a Girbeta, i crec que s'usa en el mateix Espés. De fet la vall d'Espés és certament la més boscosa de tota la Catalunya aragonesa, coberta com està per les immenses bagues de pins i avets de la cara Nord del Turbó i del Port de les Ares.

ESTOPANYÀ (B. Ribagorça); ofic. : *Estopiñdn*. **Pron. pop.** : *estopanya* (8), *astopanya* (5), *estopiña* (1, a una persona castellanitzada i no gens popular).

Docum. ant. : *Stopanian(o)* 1063 (*Liber Feud.* I, 55), *Stupariano* 1066, *Stopariano* 1067, *Stopiniano* 1067, *Stopariano* 1076, *Stupananum* o *Stupariano* 1122, *Estopagnano* 1130, 1131, *Stopagna* 1173-6, *Stepunnano* 1179 (*Stop-* en un altre ms.), *Stopanano* 1199, *Stopanna* 1206, *Estopagnan* 1237, *Stopanga* 1414.

Etim. : Sembla clarament tractar-se d'un nom en -IANUM del tipus corrent, derivat d'algun antic nom de persona. Però quin pugui ésser aquest és cosa molt dubtosa, car no es troba res de semblant en les fonts de l'onomàstica llatina (hi ha *Spetinius*, *Spantanus* i *Spintinius*, però solament abusant de la fonètica es podria justificar que donessin tal resultat). Nom ibèric? Potser. És completament inversemblant de pensar en un nom bàrbar, d'algun antic serf eslau (*Stolypin*). Per a partir d'un derivat romà del grec STEPHAN(I)OS no deixa d'haver-hi greus dificultats fonètiques, especialment pel que fa a la -p-, car la labialització de *Estep-* en *Estop-* ja fóra admissible (*ensopegar* < *encepegar*, cast. *tropezar* < INTERPE-DIARE), i àdhuc és ben possible que un record escadusser de la forma primitiva es vagi poder conservar en la grafia de 1179, puix que es tracta d'una butlla papal, que per tant podria basar-se en una tradició molt més antiga.

Ben pensat, crec haver trobat la solució. No es tracta d'un nom romà en -IANUM sinó del nom propi de dona *Stephania*, que algunes vegades

apareix en la variant *Estepania*, per antiga lectura mig-sàvia de la grafia *ph*. Justament tenim prova documental que una senyora feudal d'Estopanyà es deia *Stepania*, gràcies al testament d'un cosí seu, datat l'any 1237 (*BABL*, VII, 178). Certament no pot ésser aquesta *Stepania* la qui donà a Estopanyà el seu nom, que ja existia prop de dos segles abans, però degué ésser una homònima seva anterior, possiblement alguna rebesàvia d'aquesta, car uns mateixos noms de fonts solien perpetuar-se en les famílies nobles. Com era tan freqüent en el segle XI, aquest nom femení es declinà imparisil·làbicament *Stepania*, *Stepanianis*, *-anem*, i d'aquest acusatiu sortí el nom de lloc. De tota manera la forma castellana en *-i-* no té valor, car s'explica per una imitació artificial dels noms de lloc aragonesos en *-iñén*, *-iñán*, *-iñdnigo* (*Lupiñén*, *Sabiñdnigo*, *Sariñena*, etc.).

FAIÓ (Matarranya); ofic. : *Fayón*. **Pron. pop.** : *fayó* (8), *fa'ó* (3). Gentilici : *faioners* (2, allí mateix i a Nonasp), *faionencs* (1), *faionesos* (1, a pobles més llunyans).

Docum. ant. : *Fayone* 1219 (*Cartulari de Sant Cugat*, III, 408).

Etim. : Igual que *Benifaió* (Horta de València), conté el nom de persona àrab *Ḥayyūn*, que en efecte era usual àdhuc en terres cristianes : un *Haion iudeus* subscriu un doc. de Poblet de 1166 (*Cartulari* 123), i un *don Fayon* és fiador en una escriptura d'Osma (*Mz. P., D. L.*, 216.13, 30).

(*A suivre.*)

Joan COROMINAS.